

İş Bölümü *

René KONIG

İş Bölümü bir bütün (kül) halindeki cemiyetlerde sadece Ekonomik değil, aynı zamanda sosyal mânada ve hattâ strüktürel tiplerin tâyininde de kullanılan merkezî bir tanzim prensibidir. Bu ilginin ortaya çıkarılmasında Emile Durkheim (1858 - 1917) ve 1893 de İş Bölümü üzerine yazdığı klâsik eserinin büyük hizmetleri vardır. Eserinin ön sözünde başlıca emelinin sosyal hayat fenomenini pozitif ilim metodlarıyla tetkik etmek olduğuna dikkati çekmektedir. Böylece iş bölümünün tetkikinde felsefî spekülâsyonlara ve değerlendirilmelere yer verilmemelidir. Maksat, strüktürel - fonksiyonel analizdir.

Bu faraziye ile daha evvel iş bölümü hakkında yazılmış olan eserlerin büyük bir kısmı hiç şüphesiz değerini kaybetmektedir. İş bölümü fikri felsefi (Plâton, Aristo) ve hattâ hayalci ekol (Menenius Agrippa) tarafından bu şekilde incelenmiştir. Thomas ve Aquin tarafından orta yaş sınıf (zümre, meslek) sisteminin açıklanmasında da aynı durumu görmekteyiz. Thomas'ın çalışması çok dar sınırlar içinde kaldığından, eserinde iş bölümü için genel bir teoriye varamamıştır. Bu ancak yeniliklerin ve ilimde yapılan inkılâpların eski sistemi yıkması ve ilmi çalışma sahasının ilk defa olarak tamamiyle vuzuha kavuşmasından soma mümkün olmuştur.

Böylece Sosyoloji açısından ilk ciddi "iş bölümü" tariflerini 18. yüzyılın sonlarına doğru Adam Ferguson'un (1723 - 1816) "Essay on the History Of Sivil Society" adlı 1767 de yazdığı ve Adam Smith'in (1723 - 1790) 1776 da yazdığı "Inquiry Into The Nature And Causes Of The Wealth of Nations" adlı eserinde görmekteyiz. Muhakkak ki daha başka müelliflerin (Turgot gibi) yazdıkları eserler de vardır. Fakat hiçbiri yukarıda adı geçen ilk iki eser gibi derli toplu değildir.

*) Bu makale, yazarın aşağıdaki eserinden tercüme edilmiştir : Bk. René Konig; Soziologie Köln 1967; S. 31-42.

Bizce çok önemli olan bir husus da Ferguson ve Adam Smith'in eserlerinin bugüne kadar devam edegelmiş bir problemi ihtiva etmesidir: "Ekonomik ve sosyal iş bölümü arasındaki ayırım". Bu konu her iki müellifde de bir kat'iyet kesbetmemiştir. Karl Marx'ın (1818 - 1883) Kapital'inde de aynı durum göze çarpmaktadır. Burada da 19. uncu yüzyıl boyunca tartışmalara yol açan değerlendirme farkları görülmektedir.

Bütün bunlar ancak Durkheim'in eserleriyle sona erecektir.

Smith ve Ferguson arasındaki görüş ayrılığı şöylece özetlenebilir: Smith, işbölümünü tamamen ekonomik olarak daha fazla istihsal etmek arzusundan doğan bir istihsal politikası hâdisesi olarak görmektedir. Ferguson'da ise işbölümü sosyal ayrılıkların ön plâna çıkmasını sağlayan faydalı bir vasıtaadır. Smith'in eseri ileride sosyal bağlılıkları egoist bir açıdan gören bir sistem kavramına yol açacaktır. (Hegel, Marx, Tonnesu v.s.) Ferguson, iş bölümünün istihsal teşvik ettiğini inkâr etmemekte, ayrıca — Durkheim'in de ileride üzerinde duracağı gibi — iş bölümünü insanlığın dayanışması için özel bir strüktür tipi olarak görmektedir. Smith, iş bölümünün genişletilmesini daha fazla istihsal etme maksadına bağlarken, Ferguson bu konuda Smith'in tamamen aksine olarak sosyolojik esasları ön görmekte ve meselâ nüfus artışı ve nüfusun konsentasyonu meselesinin ön plânda olduğunu ve bunların artışının istihsalin artmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir.

Smith ve Ferguson'un görüşleri arasında diğer bir fark da Smith, meşleki yetişme ve ihtisaslaşma yanında iş ayrılığını ve parçalanmalarını — ki, bu bir birim iş (Çalışma) prosesinin bir sıra elemanter (iptidaî, basit) çalışma muamelelerine taksim edilmesine (yine kendisinin verdiği toplu iğne misalinde olduğu gibi) — daha fazla dikkate alırken, Ferguson'un iş bölümünde işin bölünmesi (Parçalanması) ağır basmaktadır. Böylece Ferguson'da da iş bölümünün neticeleri değişik olarak bağlı oldukları bir çeşit *tesanüt (dayanışma)* olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktalara Smith hiç değinmemiştir. Bu temayülün ön gördüklerini istihsal yükselmesi olarak ele almakta, bunu insan tabiatındaki değişme meyli olarak görmektedir. Ve buradan insanlık için bir ilgi doğarsa, yalnız egoist maksatlar için bir ilgi görüleceğine dokunmakta ve şöyle demektedir: "Gıdamızı; Kasap, Biracı ve Fırıncının servetinden değil, fakat onların kendi çıkarlarını düşünmelerinden bekleriz." Hiçbir zaman onların Hümanitelerine (İnsanlığına) değil, fakat kendilerini sevmelerine müracaat ederiz. Ve onlara kendi ihtiyaçlarımızdan değil, fakat onların avantajlarından babsederiz. Tesanüt (dayanışma) burada yalnız sosyal ihtiyaçların bir listesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ferguson ise, bütün iktisadî maksatları temelde insanların bilhassa sosyal - ahlâk ve kültürel fikirleriyle bağdaştırmakta ve ikinci plânda iktisadî amaçlara yöneldiklerini ileri sürmektedir. Bu nokta - i nazarda ise Durkheim ile arasında çok yakın bir görüş ve fikir birliği bulunmaktadır.

Daha sonraları Simith'in eseri ve fikirleri daha geliştirilmekte ve hattâ bizzat Simith tarafından iş bölümü değerlendirilmesi eski değerini kaybetmektedir.

Müellif Charles Bobbage (1792 - 1871) işbölümünü tamamen müteşebbis yönünden incelemektedir; İşin (çalışmanın) bölünmesi (Parçalanması) işçinin çırakk (öğrenim) devresini kısaltmakta ve aynı işi yürütmek için çok sayıda işçi bulunabildiğinden (işçi arzının çoğalması) ücretler düşmektedir.

— J. Say (1767 - 1832) ise, hâdiseyi daha tarafsız olarak mütalâa etmekte ve işbölümünün bir taraftan işçinin daha çabuk ve fazla istihsal etmesini sağlarken, diğer taraftan yaptığı rutin iş dolayısıyla diğer kabiliyetlerini kaybettiğine dokunmaktadır. Bundan başka işçi için artık iş yerini değiştirmek diye bir şey de mevzu bahis olamayacak, işçi serbestiyetini kaybedecektir.

Sosyal işbölümü Marx'a göre, tabii bir iş bölümüdür; Bir ailede veya kavimde fertlerin tabii farklılıklarından, cinsiyet farkından (kadın işi, erkek işi) ve yaş farkından doğar. Aynı zamanda çeşitli aile ve kavimlerin değişik istihsal sahalarının olması ve birbirleriyle mahsül ve mamul değiştirilmelerinden doğar. Marx *manifaturadaki (imalâthane)* işbölümünü bunlardan ayrı tutmaktadır. Bu ikinci şeklin olması için evvelâ birinci şık lâzımdır, çünkü işin parçalanması (bölünmesi, ayrılması) ancak belirli derecede genel (meslekî) bir işbölümüne ulaşıldığı zaman mümkün olmaktadır. Diğer taraftan, *manifaturacılık seviyesindeki* işbölümü cemiyete geri tepkisi olan bir işbölümüdür. Şöyle ki: Modern endüstride bir işletme güçlendiği zaman, çalışma prosesi daima daha fazla parçalara bölünür ve bu işçinin iyice ihtisaslaşıp, iyice parçalanmasına (sonunda meselâ öyle bir hale gelir ki, yalnız bir çivi çakmakta ustalaşır ve kendisinde bulunan diğer kabiliyetleri söner) kadar devam eder. Sonunda yalnız bir bölümün işçisi olur: Hayvan yetiştiricisi, sepici (tabakhanede), kunduracı gibi birbirlerine bağlı olmayan iş gruplarının arasındaki sosyal işbölümünde ise herkes ayrı ayrı mal istihsalinde bulunur ve sonradan bunlar arasında bir bağlantı (münasebet) meydana gelir.

İmalâthane tipi iş bölümünde ise kısım (bölüm) işçisi mal istihsal etmez, bir mal bütün kısım işçilerinin toplam istihsalidir. Her ne kadar — eskiden birçoklarının belirttikleri gibi — bu sistemde müteşebbisin işçi karşısındaki durumu belirtilirken, müteşebbisin desbotluğa kadar gidebileceğine dokunulmuşsa da, Marx buraya kadarki görüşlerinde tamamiyle mantıkîdir. Fakat diğer taraftan sonuçta ekonomik iş bölümünün tunç kanununa muhalefet edip, sosyal iş bölümünün keyfiliğini buna karşı ileri sürmekle büyük bir hâtaya düşmüştür, yâni anarşinin desbotluğu.

Böylece Marx'ın sosyal işbölümünü sadece istihsal ve pazar perspektifinden gördüğü ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında eski cemiyet şekillerinde bir işletmenin tabii olarak gelişmesi, kristalleşmesi ve nihayet sağlamlaşması özelliğine dikkati çekmesi ideal bir düzenin ütöpic bir tasviri olmaktan ileri gidememektedir ki, bahsettiği bu cemiyetler (Hindistan'daki köy birliklerini kasetmektedir) işletme içindeki iş bölümünü ya kaldırmışlar, ya cüce ölçülerde veya yalnız münferit olarak geliştirmişlerdir. Bunun için sosyal işbölümüne ait bir tabloyu daha realist bir şekilde yapmak mecburiyeti vardır.

İşbölümünün sosyolojik teorisi ilk defa olarak National Economie (Millî Ekonomi) nin tarih okulunda 1889 dan itibaren ve Durkheim'den evvel bu sorunu ele almış olan Güstav Schmoller ile (1838 - 1917) başlar. O da hataya düşmüş, fakat onun düştüğü hata Marx'm tam ters yönünde olmuştur. Marx, Sosyal işbölümünü ekonominin ışığı altında incelerden, Güstav Schmoller, ekonomik iş bölümünü kuvvetli bir tarihî romantizmle şüsleyerek incelemiştir. Böyle olunca da ekonomik iş bölümünün özel meseleleri — Durkheim'de de buna kısmen rastlanır — büyük ölçüde dikkate alınmama durumuna düşmüştür. Bu, bilhassa Schmoller, iş bölümünü ve sınıf teşekkülünü aynı çanağa koyduğu zaman kendini gösterir.

Sonuç olarak, insanlar cinsiyet, yaş ve kabiliyetlerine göre çeşit çeşittirler ve işbölümünde bu sebeplerden dolayı yalnız sosyal değil, fakat ekonomik işbölümü de ortaya çıkmaktadır. İş parçalanmasının (ihtisaslaşma) gittikçe basite irca edilerek kısım prosesleri haline gelmesi meselelerine Schmoller'de rastlanmadığına hiç şaşmamak lâzımdır.

Buna karşılık Karl Bücher (1847 - 1930) çok daha faydalı ve isabetli görüşlere varmıştır. Durkheim'le tam aynı zamanda (1893) "işbölümü" teorisini geliştirmeye başlamış, Schmoller'i keskin bir dille tenkid etmiştir. Durkheim'le çok yakın bir görüş birliği olmasına rağmen, bazan çok enteresan bir şekilde onun dışına çıkmıştır. Eseri üç kısımdır :

- 1 — İş Birliği
- 2 — İş Ortaklığı
- 3 — İş Bölümü (dar mânada).

Eski telâkki ve görüşlere nazaran (Fr. List, W. G. F Roscher) iş birliğini iş bölümüne karşı gören Bücher, işbirliğini birçok işlerin tek ve aynı elden yapılması mânasında görmek lâzım geldiğini belirtiyor. Çünkü A. Smith'de de işbölümünün çeşitli kısım işçilerinin kooperasyonu demek olduğu ve aynı şey için iki işçi kullanılmasının lüzumsuz olduğu belirtilmiştir. İş birliğinin en sık görülen şekli kadın - erkek işindeki ayrılıktır ki, burada çeşitli bir sıra iş bir elde belirtilir. Bugün bilhassa erkek işi, önemli bir istisna olan ziraat hariç olmak üzere, iş bölümüne tâbi olurken, kadın iş birliği çarkında hâlâ sık sık rastlanmaktadır (meselâ: ev kadını).

İş ortaklığının prensibi ise tamamen başkadır. Burada mesele kâfi derecede olmayan işgücünü o şekilde tamamlamak kuvvetlendirmektir ki, yapılması lâzım gelen işin üstesinden gelinebilsin. Tipik örnek : Bir ağacı testereyle kesen iki adam. İş ortaklığı birçok kimsenin elbirliğiyle ve kimsenin temposuna bağlı olmadan yapılan bir çalışma olabilir; birçok işgücü bir işi yapmak için talep edilebilir. Meselâ, ağır bir yükün yüklenmesi, bir çayırın orakla biçilmesi. Bu gibi işlerde yapılan çalışmanın işçi için güç olmaması, fakat işin süratli yapılması lâzımdır. Basit çalışmanın kesifleşmesi yanında bir de iş zinciri (çalışma zinciri) vardır. Burada ritim (ahenk) den başka çalışanların ya aynı aralık veya değişik aralıklarla çalışması lâzımdır. Bücher çok dikkati çeken "çalışma ve ritim" adlı eserinde (1896) ritmin istihsal teşvik edici yönünü belirtmektedir. Eğer çeşitli çalışma ritimlerinin belirli grup şekillerini ihtiva ettiğini düşünürsek, sosyal determinasyon ve verimlilik için önümüzde dikkati çeken bir durum hâsıl olduğunu görürüz. (Endüstri ve İşletme).

Bücher, çalışma ortaklığının son şekli olarak iş (çalışma) bağlılığına dokunmaktadır. Belirli istihsal ödevlerinden (şartlarından) biri de değişik tipteki çalışmaların koordinasyonu ve birbirlerini tamamlamaları, fakat tek bir işçi tarafından yapılmamasıdır. Bunların örnekleri eski istihsal tekniğinde oldukça geniştir. (Demirci ve körükçü, duvarcı ve yamağı). Bu düzen grup akordunun belirli şekillerinde sık sık görülür. Bu tatbikatın sahası zengin etnolojik materyal ile de tenvir edilir. Fakat erkek ve kadınların yaptığı işte çalışma ortaklığı, Bücher'in belirttiği gibi arasıra, o da sadece dış görünüşte kalmaktadır. Aslında önemli olan husus kadın ve erkeğin bütün hayatlarının ayrı ve ayrılmış olmasıdır. (R. Thurnwald) Gı-

da temini, âletlerin yapılması ve silâhlar erkek ve kadınlarda tamamen değişik ve ayrıdır. Belirli kültürel ve sosyal fiks (sabit) kalıplar faaliyet ve çalışmalarda tek elden bitirilmesi lâzım gelen şeyler üzerinde karar verirler. Bu mânada (durumda) cinsiyete göre işbölümünden bahsetmek yerinde olur. Aynı durumlar çalışma ortaklığında da bulunmaktadır. Kimin kiminle çalıştığı hiç bir şekilde ehemmiyetsiz değildir. Çoğunlukla akraba veya ekseriya komşudurlar. Hattâ rahatlıkla ifade edilebilir ki burada iş ortaklığı ikinci plânda kalmakta, birinci plânda ise bir grup biriminin ortaklığı mevzubahis olup, dolayısıyla iş ortaklığına vesile olmaktadır.

İşte Durkheim'de bu baz üzerine iş bölümü teorisini kurmakta ve her şeyden evvel meslekî yetişme ve ihtisaslaşmayı göz önünde bulundurmaktadır.

Burada müzakere edilip görüşülmesi lâzım gelen bir tek taraflılık göze çarpmaktadır. Durkheim'le evvelâ anlaşılması lâzım gelen husus iş bölümünün kastedilen mânada hiç bir şekilde "19. cu yüzyıldaki pesimist (kötümser) akımların iddia ettiği gibi" entegrasyona mâni olamayacağı konusudur. Muhakkak ki, kuralsız bir işbölümü vardır. Fakat bu anomiktir. (Anomie). Buna karşılık iş bölümünün sosyal tesirleri olduğu da görülmektedir. Aristo'nun dediği gibi iki doktordan bir cemiyet meydana gelmez, fakat bir doktor ve bir çiftçi bir cemiyeti meydana getirirler. Durkheim böylece çok kritik bir soru ile karşımıza çıkıyor. İnsanların çeşitli birliklerinin değişik olma vasıflarının iş bölümü ile bir dereceye kadar törpülenip aynı düzeye getirilmesinden sonra, iş bölümünün kül halindeki cemiyetlerin sosyal ünitesini koruma fonksiyonuna yaklaşp yaklaşmadığı? Durkheim, iptidaî cemiyetlere olan benzerliğine göre mekânîk tesanütü (dayanışma) kül halindeki cemiyetlerle olan farklılıklarına göre, organik dayanışmadan ayrı mütalâa etmektedir. Bunu yaparken de "biyolojik sistem" düşünce modelinden hareket etmektedir. Biyolojik organizma sisteminde bütün kısımların (azaların) ayrı ayrı fonksiyonları vardır ve buna rağmen, daha doğrusu bundan dolayı bir ünite, bir birlik meydana getirirler. Bu fonksiyon bölünmesi, en fazla gelişmiş olan canlı varlıklarda görülür.

İşbölümünün bu şekli kooperasyon olarak da nitelendirilebilir. Fakat işbölümünün her iki şekli de sosyal açıdan aynı düzenlenmiştir, yalnız anomik (anomisch) işbölümü kaideye bağlanmamıştır. Her iki beraberlik de Durkheim tarafından herşeyden evvel adalet sistemine istinat ettirilmek istenen değişik kaidelere bağlıdır (Hukuk).

Burada mühim olan bilhassa Talcott Persons tarafından ortaya atılmış olan Herbert Spencer'in (1820 - 1903) mukaveleli endüstri cemiyetlerine karşı arasına olan rağbete rağmen Durkheim'deki cemiyet kavramıdır. Organik ve mekânîk tesanüt (dayanışma) arasındaki önemli farklılık son halde fertlerin direkt olarak cemiyetin bütününe, birinci halde ise, cemiyeti meydana getiren unsurlara "aracı unsurlara" bağlı olmalarından ileri gelmektedir.

Burada intermediar gruplardan (veya Untergruppen) da — ki bunlar kül halindeki cemiyetlerde en önemli karakteristiği teşkil ederler — söz edilmektedir. Bu ise, işbölümü sosyal teorisinin ilk temel dersidir. T. Persons'da işbölümünün ayırımı kavramı sosyal teorisinin önemli bir mütemmim cüzü halindedir (H. İ. Dabeim 1967).

Bir cemiyetin mütemmim cüz sistemlerinde (kısım sistemlerinde) ekonomi, üzerine düşen cemiyetin sosyal olmayan çevreye adapte edilmesi ödevini yerine getirebilirse, başarıya ulaşmış olur. Burada bir defa daha teknolojinin tamamının kullanılması ve bunun yanında iş bölümünün neticeleri ve bilhassa meslek organizasyonu meseleleri ortaya çıkmaktadır. Endüstri öncesi cemiyetlerde meslek, ömür boyu bir zümreye veya bir kasta bağlılık olarak anlaşılırken, şimdi akrabalık münasebetleri ve meslekler birbirinden ayrı mütalâa edilmektedir. Bu ayrılık ekonomi sahasının dışına çıkmıştır. Bir bütün (kül) halindeki cemiyetlerde gittikçe artan bir strüktür karakteristiği, meslek gruplarının profesyonelleştirilmesidir (Entellekt). Bundan ancak yüksek derecede ihtisaslaşmış ve daha ziyade ilmi olarak yetişmiş akademik meslekler anlaşılmalıdır. Profesyonelleştirme bütün cemiyette yeni intermediare grupları teşkil eden bir entegrasyon olarak anlaşılmalıdır ki, bunlar endüstri öncesi cemiyetlerin (meselâ : aile) büyük ölçüde yerine geçmektedir. Bu mânada meslek strüktürü bütün cemiyet entegrasyonunun bir endeksidir. (R. König).

İşbölümü belirli bir cemiyetin strüktürel karakteristiği olarak tanımlandıktan sonra 19. yüzyılda sosyal politika yönünden iş bölümü hakkında yürütülen bütün mütalâa ve fikirler değerini kaybetmiş bulunmaktadır.

Böylece, iş bölümünün "pür istihsal politika" açıklaması, yükseltmesi maksadına yönelecek ve spesifik sosyolojik açıklamalar, daha öncükilerin yerini alacaktır : Nüfusu sosyal münasebetlerin yoğunlaşmasına göre arttırma (hacim), grupların konsentrasyonu, hiyerarşi, sosyal sınıfların teşekkülü, ticaretin arttırılması v.s. bir cemiyetin hacim ve kesa-

feti birbirine bağı kalmadan relâtif (nisbî) olarak değıştığınden, (K. Marx, E. Durkheim) bir cemiyette fazlaşan hacim ve kesafetin iş bölümünün inkişafı ve yayılması bakımından büyük bir önem taşır. Böyle bir strük-türde sosyal hayat, ancak bütün çatışmaları önleyecek kuvvetli bir mü-bayenet (ayrılık) sayesinde muvaffak olabilir. Durkheim'in sosyal işbirli-ği teorisi, T. Gibbs ve T. Martin tarafından 1962 de yeniden ele alın-mıştır. Bu iki müellif şehirleşme, teknolojik gelişme (teknik) ve iş bölü-münün birbirleriyle olan münasebetlerini tesbit etmeye çalışmışlardır.. Bu araştırmaları bilhassa global faktörleri açıklayıp, tarif etmeleri, yâni ampirik olarak ölçülebilir hale getirmeleri bakımından dikkate değer. (metödlar). Büyük şehirlerin, varlıkları için lüzumlu olan mallar için bü-yük bir ambara ihtiyacı vardır; büyük şehir ve anbar arasındaki münase-betler ticaret ve komünikasyon sistemine bağıdırlar (Teknolojik gelişme). Sosyal işbölümü ve teknolojik gelişme büyük şehir teşekkülü için elzem olan şartlardır. Bu iki şart ise kül halindeki cemiyetlerin meydana gel-mesinde önemli faktörlerdir. Bu faktörler arasındaki münasebet gelişmiş ve gelişmemiş cemiyetler arasındaki farkı ortaya koyar. Şehirlerin teşek-külünde sosyal işbölümünü şart olarak gören Durkheim'in aksine burada şehirleşme iş bölümünün neticesi olmaktadır. Bu teorinin sınırları, iş bö-lümünün bütün tezahür sahasını kapsamaması ve Durkheim'in en iyi ni-yetle bile tesanüdün (Dayanışmanın) nasıl sağlanacağıın anlaşılmasının zor olduğu iş parçalanmasının belirli şekillerini anomik olarak nitelen-dirilmesinde görülmektedir. Tam tersine olarak iş bölümünün bu şekil-lerinin 20. inci yüzyıl endüstrinin gelişmesi bakımından dikkate değer olduğu söylenebilir.

Bücher, bu arada iş bölümünün üç ayrı şeklini göstermektedir. İstih-sal bölümü, iş parçalanması (işin bölümlere ayrılması) ve iş değıştirmesi.

İstihsal bölümünden bir mamulün ham maddeden mamul hale ge-linceye kadar çeşitli atölyelerde geçirdiği istihale prosesi çeşitli kısımla-ra (departmentlere) ayrılmakta, parçalanmaktadır. İş bölümünün bu şek-li Durkheim'in şemasına tamamiyle uymaktadır. Fakat diğeri iki şekil böyle değıldir. Nitekim iş parçalanmasında bir istihsal bölümü basit bö-lümlere ayrılır. İş değıştirilmesi ise, iş parçalanmasına bağıdır. İş değış-tirmesi bilhassa iş parçalanması neticesi tertibi bozulmuş olan elemanter iş proseslerinin yerini alan yeni makinaların bulunması ile meydana çık-maktadır.

Bu arada bu gelişmenin, çeşitli tekâmül dereceleri daha ziyade işlet-me organizasyonu ve teknoloji sahasına girdiklerinden ve sosyoloji açır-sından daima relevant olmadıklarından bizi ilgilendirmemektedir. Yal-

ınz burada doğrudan doğruya istihsal prosesinde yapılan işin makine şeklinde ortaya çıktığına dokunmak lâzımdır. Burada değişik istihsal proseslerinin iç içe girmelerinden başka herhangi bir dayanışmadan söz edilemez. Bu şekil iş bölümünde çok fazla geliştirilmiş iş bölümünün şart olduğu aşikârdır ki bu şekil şimdiye kadarkilerinden tamamiyle ayrı olmaktadır.

Yeni Endüstri çalışması tatbikatında mesleklerin eski sistemi çok kısıtlanacaktır. Bundan başka devamlı sosyal inkılâpların sonucu olarak yüksek vasıflı (kalifiye) elemanların yerini daha az vasıflı elemanlar almaktadır. Ayrıca çok haklı olarak istihsal prosesinde gittikçe artan makine istihdamının iş bölümünü önemli ölçüde geriletmediği de belirtilmiştir. (F. von Gottl - Ottlilienfeld).

İş parçalanması A. Touraine'nin Paris'teki Renault işletmelerinde yaptığı araştırmaların açıkça gösterdiği bir geçit (pasaj) stadyumu haline gelmiştir. Nitekim iş en küçük elemanlar kısımlara parçalanırsa (ayrılırsa), bu daha sonra makinalara aktarılacak mânasına gelir. Böylece makine, işi tamamiyle yeni boyutlar haline getirmek için department (kısım) işçisinden daha ufak parçalara ayırır. Bu gelişmenin sonunda ise otomasyon kaçınılmaz duruma gelir. Bu ise bütün iş gidişatının (cereyanının) otomasyonun az veya çok tesirinde kalması demektir. Böylece şahsî iş bölümüne dayanan iş, yerini makine ortaklığına bırakacaktır. (Mekanik iş bölümü) bu gelişmeye paralel olarak büro işinde de evvelâ makineleşme, daha sonra otomasyona raslamaktayız. H. P. Bahrtd, büro işinin endüstrileşmesinden söz etmiştir (1958). Mekanizasyon, Hollerith makinelerinin kullanılması, otomasyon ise elektronik hesap makinelerinin kullanılması olarak tarif edilmiştir. Bu durumda bile endüstride olduğu gibi değişik teknik seviyelerinin yanında çeşitli iş yerlerinin bulunması ve korperasyonun teşekkül etmesi ve yeni şekiller alması için değişik ve yeni taleplere ihtiyaç vardır.

(U. Jacggi ve H. Wiedmann) İktisadî ve Teknolojik gözlemlerin yanında iş parçalanması sisteminde meslek teşekkülünde olduğu gibi bir dayanışmanın mevcut olup olamayacağı meselesi ortaya çıkmaktadır. Durkheim bunu şüphayle karşılamakta ve ekonomik iş bölümünden bahsetmektedir. Onun zamanında iş parçalanması henüz tam gelişmediği için bu kanaata varmış olabilir. Bu yalnız endüstriyel istihsal için değil, iadre mekanizması için de böyledir. İş prosesinin iş parçalanması suretiyle rasyonelleştirilmesi, idare mekanizması sahasında bürokrasiye yol açar. Yalnız bu halde işin atomize edilmesinden bahs olunmuştur ki, bu

büro ve endüstri işletmelerinde iş bölümünden beklenen dayanışmaya radikal (köklü) bir tezat teşkil etmektedir. Çok evvelden enürstrideki iş prosesinin parçalanmasını en kuvvetli bir şekilde belirten G. Friedmann, bu şekilde iş prosesinin, Durkheim'in anladığı manâda bir dayanışmaya lüzum hasıl olmadan, devamlı ve koordine edilmiş olabileceğini (teknik organizatör) göstermektedir. Fertlerin birbirleriyle bağılıkları daha ziyade fonksiyondur, yani teknolojik bir istihsal Organizasyonun gerekli kıldığı bir iş bağılılık. Bu bilhassa sürekli iş şeritlerinde (akıcı iş bantları) göze çarpar. Bu arada, bütün fonksiyonların değ şebilir olduğuna dair zihinlerde herhangi bir tereddüte mahal bırakmamak için fonksiyonların tamamen ayrı olduğunu belirtmek yerinde olur. Fakat bu fonksiyonlarda mesleki iş bölümünde olduğu gibi bir dayanışma yoktur. Burada, mesele başka ne gibi imkânların verildiğidir. Böylece işbölümünde yavaş yavaş kooperasyonun ağır bastığı ve teknolojinin ön plânda geldiği yeni bir yön çizilmeye başlanmıştır. (H. Poptz, H. P. Bahrtd, E. a. Jüres. H. Kesting) Bu hal, otomasyonda önemli rol oynamaktadır.

Burada, belirtilmesi lâzım gelen husus yalnız istihsal prosesinin mekanizasyonunun bu işte birinci derecede sorumlu olmadığıdır. Teknik tehzat yetersizliğinin işin sürerekliğini yavaşlattığı gibi işçinin işe olan bağılığını da gerginleştirdiği çok görülmektedir.

Bir Fransız (P. Naville) yaptığı araştırma, otomasyonun tedrici tatbikinde işletme içi güçlükler raslandığını göstermektedir. İşçinin adaptasyonu ve sosyal yenilikler buna misal olarak gösterilebilir. Bu güçlükler daha kurulurken otomasyona göre tanzim edilmiş işletmelerde rastlanmamaktadır. Fakat, diğer yönden herkesin yapacağı iş kesin olarak sınırlandırılır ve münasebetler vuzuhlaşır, iş süresi kolaylıkla fonksiyonunu ifa edeceğinden, şüphesiz gruplaşmalar olacaktır. İşte işletmelerde meydana gelen bu resmî vasfı olmayan gruplar endüstri ve işletme sosyolojisinin en önemli mevzuu olmuşlardır; (endüstri ve işletme) Öyleki bunlar büro işletmelerinde de bulunmaktadır. Bir işletmede diğer gruplaşmalar ise işletmedeki personelin tamamının veya bir kısmının tesanüdüne dayanmaktadır, ki bunun sonu da sendikalaşmadır. Fakat şurası mahakkaktır ki, Durkheim'inde belirttiği gibi bu gibi dayanışma da doğrudan doğruya iş bölümünden dolayı meydana gelmemektedir. Buna karşılık kül halindeki cemiyetlerde insanların bütün olarak değil de sadece "İntermeditar" gruplar halinde cemiyete bağlandıkları yolundaki esas tezin halâ geçerli olduğu söylenebilir. Th. Cooptori da Durkheim'in bugünkü faraziyelere göre en yüksek derecede ihtisaslaşmış ve bir-

birlerinden ayrılmış meslek gruplarının kül halindeki cemiyetlere karşılıklı bağlarla bağlı oldukları sorusuna böyle cevap vermektedir.

Buna yakın düşünceler Durkheim'in en önemli eserinin, (1902) 2. baskısında yazdığı ön sözde de görülmektedir. Herşeyden evvel işi dışardan nizama sokan (düzenleyen) bir *çeşit mesleki düzen konsepsiyonunu* (görüş) ön görmektedir. *Bu çünkü pozisyon (durum) daha konkruttur (belirli) ve romantik illizyonlara yer vermemektedir.* Şöyle ki iş bölümünün yeni şekillerinin yalnız işletme disiplini ile önlenecek bir karışıklık (*kaos*) yaratmayacağı, aksine modern endüstri işletmelerinde *spontane* gruplaşmaları meydana getireceğidir. Bu da münasebetleri düzenliyen belirli sosyal - ahlâkî fikirlerin meydana geldiğini belirtir.

Tercüme : **Okan Emin AYAKAN**